

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

A Galyaság

HUDÁK KATALIN

A „Galyaság” földrajzi név tájnév, az „erdőtlen, kopár hegy, fátlan, füves hegyi legelő” jelentésű, szláv eredetű galya földrajzi köznévnék –ság képzős alakja.

A Galyaságot, mint természetföldrajzi tájegységet nem jegyzi a tudomány, a mai térképek fel sem tüntetik a nevét.

A Galyaság az egykori Torna-vármegye délnyugati sarkában elterülő, Borsoddal és Gömörrel határos 300–400m magas dombvidék. Tengelyét a Bódva völgybe torkolló Henc-völgy (Rét-patak völgye) adja, tőle északra az Aggteleki-karszt nyúlványain a Jósva-völgy pereméig terjed, dél felé pedig egy szakaszon a Telekes-völgy, illetve a Telekes-patak a határa. Nyugaton az Árpád-kori Jenő-hegyig, a mai Jenei-tetőig, keleten Perkupa határáig, illetve a Henc-völgy Bódva-völgyi torkolatáig terjed.

A szigorúan Galyaságként értelmezhető területen öt település: Szőlőszárdó, Égerszög, Teresztenye, Tornakápolna és Varbóc található.

Földrajzi adottságok

A Galyaság néven ismert terület földrajzi értelemben az Aggteleki-hegység és a Putnoki-dombság kistájak találkozásánál helyezkedik el. Kelet felé érintkezik a Rudabányai-hegységgel (a Telekes-patak völgyétől Ny-ra), északra a Jósva-patak völgyével, délre a Kánói-völgygel, míg nyugatra Aggtelek község területével határos.

Az Aggteleki-hegység területe töréses-gyűrt szerkezetű sasbércvonulat, részben dombsági, részben alacsony középhegységi orográfiai helyzetben. A Putnoki-dombság É-i részére átlagosan 200–400 méter magasságú, uralkodóan D-i, DK-i irányú völgyekkel szabdaltnak, medencedombsági helyzetű dombvidék jellemző. A Rudabányai-hegységet érintő terület főként hátság típusú alacsony hegység.

A tengerszint feletti magasság a területen 160 és 452 m között változik (Telekes-patak völgye, illetve Pitics-hegy). Barlangokban gazdag, aszóvölgyekkel és karsztos völgyekkel tagolt tájegység. A terület nyugati és központi részére a gazdag karsztos formakincs, míg keleti és déli területeire a lejtős tömegmozgásos folyamatok és formák a jellemzőek.

A terület éghajlata kontinentális, melyet a hegyvidéki hatások valamelyest módosítanak. Az évi átlagos csapadékmennyiség valamivel 650 mm feletti. Az uralkodó szélirány Ny-i, ÉNy-i.

Vízrajzi szempontból a vizsgált terület a Bódvába tartó Jósva, a Víz-völgyi-patak, a Rét-patak és a Telekes-patak vízgyűjtőire terjed ki. A Jósva-patak vízjárását és vízhozamát a karsztos felszín kiegyenlítő hatása befolyásolja. A kisebb, nem karsztos vízgyűjtő patakokat szélsőségesebb vízjárás jellemzi, a hóolvadáshoz és a nyári esőzésekhez kötődő árvizekkel, időszakonként kiszáradó mederrel. A jelentősebb források (pl. Barlangi-forrás, Kecské-kút) a karsztos vízgyűjtő felszín alatti tározórendszerének túlfolyásaként működnek. A rétegvizek mennyisége korlátozott, csak a déli, agyagos-kavicsos üledékekben találunk jelentősebb mennyiséget. Talajvíz csak a völgytalpakon található 2 és 6 méter között.

A terület zonális taljai a közép- és délkelet-európai barna erdőtalajok. Az intrazonális talajok zömét, melyek dominánsak a karszterületeken, a különféle rendzinák adják. Ezek általában sekély, néha közepes mélységű termőréteggel rendelkeznek, durva vázrészeket tartalmaznak, magas humusz-tartalmúak és szélsőséges vízgazdálkodással jellemezhetők. Nagy kiterjedésűek az azonális váz- és hordaléktalajok, de előfordulnak teljesen terméketlen, lepusztult felszínű köves kopárok is. A vízfolyások völgyeiben, kis területen, fiatal, nyers öntéstalajok találhatóak. A területhasznosítás szempontjából a rendzinákon döntően erdőgazdálkodás folyik. A nem annyira rossz termőképességű öntés- és barna erdőtalajok a szántóföldi művelés színterei.

Az Aggteleki-hegység fejlődéstörténete a késői permtől rekonstruálható. Az ekkor még szárazföldi terület fokozatosan süllyedni kezdett. Először tulsós lagúnák alakultak ki (gipsz, anhidrit képződés, „Perkupa Evaporit Formáció” kifejlődése). A triász elejétől tovább nőtt a tenger borította terület mérete. A szárazföldről behordódott üledék részben kompenzálta a kéregsüllyedést, így még sekélytengeri körülmények uralkodtak („Színi Marga Formáció” és a „Színpetri Mészko Formáció” megjelenése). A szárazföld távolodása után a biogén karbonátképződés tartotta fenn a kisebb vízmélységet. A középső triászra kialakult a steinalmi mészko- és dolomit-platform. A triász további részében többé-kevésbé mélytengeri körülmények uralkodtak (Bódvárakói és Bódvalenkei Mészko Formáció), bár az É-i részen egy új, az előzőnél vastagabb, ún. wettersteini karbonát-platform jött létre.

A jurában folytatódtak a mélytengeri viszonyok, de az itt jellemző karbonátképződés megszűnt, sőt gránitképződés, riolitos szigetív-vulkanizmus és metasomatikus ércesedés folyamatai játszódtak le („Telekes völgyi Formáció” és „Telekes Oldali Paleoriolit”).

A kréta során ez az elsődlegesen takarós szerkezet meggyűrődött, s a tektonikus mozgások következtében a terület kiemelkedett.

Az oligocén-miocén fordulóján már lényegében kialakult az Aggtelek–Rudabányai-hegyvidék, mely a miocén során jórészt szárazföldi terület volt. A felerősödött erózió főként a kevésbé ellenálló kőzettesteket érintette. Az így keletkezett medencékbe benyomult a pannon beltő („Bretkai Mészko”).

A pannon üledékképződési ciklust édesvízi mészkoképződés zárta le (Edelényi Formáció, debrétei tagozat). A területet innentől már csak tektonikai mozgások érték. A harmadidőszak végére, a hegylábképződési folyamatok egyengető munkája révén alakult ki egy egységes, részben nem karsztosodó üledékekkel (riolittufa, kavics) fedett térszín.

A pliocén végétől, a Kárpátok előterében lévő területként tovább emelkedett a hegység, de ez nem volt egységes folyamat, hiszen sasbércszerű tönkökre töredezett eltérő magasságú térszín alakult ki. A Szepes–Gömöri Érchegység és a Vepor felől érkező kavicsbordalék (Borsodi Kavics Formáció) véső, koptató munkája alakította ki a nagyobb völgyeket, illetve hordalékkúpok, -takarók jöttek létre. A már korábban karsztosodott mészkokőfennsíkokon a Kárpátok felől érkező kavicsanyag aktív szerepet játszhatott a barlangrendszerek kialakulásában.

A kiemelkedéssel párhuzamosan erősödött a helyi erózió, illetve a kialakult felszíni vízfolyások völgyrendszerében a felhalmozódás ma is tart. A pleisztocén völgyhálózat vizeit már a Ny–K-i irányban bevágódott Jósva- és Ménes-patak vezette le a Bódva-völgy felé. A Jósva-völgy erőteljes mélyülése maga felé fordította a tőle D-re elterülő karszt vízlevezetését, illetve irányította az É-ra lévő vízlevezető, majd szárazvölgyek kifejlődését és a helyükbe lépő barlangrendszerek kialakulását. A mélyebb te-

rületek süllyedése mellett a terület általános emelkedése napjainkban is tapasztalható (kb. 4 cm/100 év). Ennek következtében a fennsíkok karsztvízszintje csökken, a csapadék egyre kisebb része kerül felszíni lefolyásra, erősödik a dolinaképződés. A süllyedő területeken gyenge völgybevégyódás mellett helyenkénti szedimentáció, ellaposodás és helyi erózióbázisok kialakulása megy végbe.

A pleisztocén-holocén során folyamatosan képződött és képződő helyben maradt törmelékek és mállástermékek borítják a galyasági terület déli, fedett karsztos dombvidékének keleti részét és a Rét-patakot északról kísérő domboldalakat. Ennek a jelenségnek köszönhető, hogy helyenként dolomithatású vegetációt találunk.

Az állandó felszíni vízfolyások völgyeit (Jósua-, Kecse-kút-völgy, Rét-patak és mellékvölgyei, Viz-völgyi-patak) meder- és ártéri üledékek (alluvium) töltik ki. A Telekes-völgyben viszont csak a szurdokszerű szakasz előtt, illetve azt követően fordul elő.

Vegetáció és flóra

A Galyaság növényvilága, miként annak felszíne és közzetana, nagyon sokszínű. A fennsíkok, melyeknek egyhangúságát töbrök szabdalják, a lankás hegy és domboldalak, a meredek, sziklás felszínek, a bevégódott szurdokszerű völgyek, a patakmedrek, a kisparcellás szántók, a hajdani legelők és a valamikori szőlőhegyek mind-mind más növényzettel jellemezhetők.

A kistáj a Pannoniai flóratartományon belül elhelyezkedő Északi-középhegység flórávidékének Tornense flórajárásába sorolható. Florisztikai összetételére jellemző, hogy az európai és eurázsiai fajok erőteljesen meghatározzák a tájképet. A délies lejtőkön kialakult másodlagos gyepek jóvoltából viszonylag magas a szubmediterrán-szubatlanti-pontusi mediterrán fajok aránya. Hét százalék körüli a cirkumpoláris fajok megjelenése, míg az országos átlagtól kissé magasabb arányban vannak jelen a kozmopolita és adventív elemek. Nincs a bejárt területen kárpáti, alpin és boreális faj.

A Galyaságra jellemző, viszonylag alacsony fekvésű területek eredetileg erdőségekkel voltak borítottak, legfeljebb igen kis kiterjedésű gyepek oldhatták ezt az „egyhangúságot”. Ugyan klímaazonalisan ez a tájegység a cseres-tölgyesek (*Quercetum petraeae-cerris*) övébe tartozik, mégsem ez az erdőtüpus (lehetett) a meghatározó, hanem a völgyekben a gyertyános tölgyesek (*Quercus-Carpinetum*) és extrazonális bükkösök (*Melico-Fagetum*), valamint a napos, meleg, déli oldalakon a melegkedvelő tölgyesek (*Corno-Quercetum*) uralkodtak a tájat.

A XII. századtól betelepülő, kohászattal és földműveléssel foglalkozó emberek jelentősen megváltoztatták a vidék képét. Az erdők egy részét kivágták, hogy fűteni tudják a kohóikat, más részét leirtották, hogy gabonát termelhessenek, vagy állatokat legeltettek a fák között. A rövid vágásfordulók, a sarjaztatásos erdőművelés és a makkoltatás jelentősen átalakították a fás vegetációt, ezzel együtt módosították az aljnövényzetet. Így tűntek el a hűvös hegyoldalokról a bükkösök, s alakultak ki a helyenként igen fajszegény elgyertyánosodott gyertyános-tölgyesek. A hajdan összefüggő erdőség kiterjedésében is módosult, aprózódott, majd a telepítésekkel fajkészlete is megváltozott.

Mint látjuk, a gazdálkodás ily módon szegényítette a valaha volt gazdag élővilágot, ugyanakkor gyarapította is, hiszen a hagyományos művelés (kisparcellás szántók, kaszálók, szőlők, gyümölcsösök) új életközösségeknek teremtett létfeltételeket.

Jelenleg a felszíni részben zonális erdők (cseres- és gyertyános-tölgyesek, néhol szubmontán bükkösök) fragmentumai, itt-ott telepített fenyvesek és akácok borítják. A kopár domboldalak nagy részét még az ötvenes években is szántották, ma azonban csak elvétve találkozzunk effajta hasznosítással. A bükkösök (*Melico-Fagetum subcarpathicum*) és bükkelegyes erdők korábbi meglétét számos dűlőnév is őrzi (Bükkös, Bükk-völgy, Bükk-lápa). Aktuális állományaikban gyertyánnal elegyesek, de színezőelemként megjelenik a kislevelű hárs (*Tilia cordata*), a hegyi juhar (*Acer pseudo-platanus*) és a magas kőris (*Fraxinus excelsior*) is. Cserjeszintjük jelentéktelen, s aljnövényzetük is csak tavasszal változatos. Az erdő-völgyi állományban szép számmal találhatjuk a tél végén virágzó-illatozó farkasboroszlánt (*Daphne mezereum*), tipikus az erdei kutyatej (*Euphorbia amygdaloides*) és a zöld levelű tüdőfű (*Pulmonaria obscura*), valamint a keltikék (*Corydalis cava*, *C. solida*) tavaszi lilás-kékes virágzónyege, melyet helyenként a csillagvirág (*Scilla drunensis*) ragyogó kékje is ékíti. Ugyancsak jellegzetes faja ennek a társulásnak a montán békabogyó (*Actea spicata*).

A Galyaság növényzetét alapvetően jellemző társulástípus a gyertyános-tölgyes (*Quercus petraeae-Carpinetum*), melyben a gyertyán (*Carpinus betulus*) a meghatározó, a kocsánytalan tölgy (*Quercus*

petraea) erősen visszaszorult. Az elegyaránytelődés a korábbi idők erdőművelésének következménye (sarjzatatás, makkoltatás, a tölgyek folyamatos vágása). Jelen vannak a jellegzetes kísérő fajok, mint a vadcseresznye (*Cerasus avium*), a mezei juhar (*Acer campestre*) vagy a magas kőrís (*Fraxinus excelsior*). A cserjeszint hiányzik, vagy csupán gyéren fejlett, az aljnövényzet inkább a tavaszi, lombfakadás előtti időszakban mutatós, hasonlóan a büккеleges erdőkhez. A nyár elején virágzó turbánliliom (*Lilium martagon*) és néhány orchideafaj (a fehér virágú *Cephalanthera damasonium* és *Platanthera bifolia*, valamint a barnássárga virágú, korhadéklakó *Neottia nidus-avis*) is szép számmal fejlődik ezekben az erdőkben. Az év további szakaszában kisebb-nagyobb foltokban az egyvirágú gyöngyperje (*Melica uniflora*), a bükkász (*Carex pilosa*) és a kapotnyak (*Asarum europaeum*) különböző árnyalatú zöldjei oldják a barnásvörös avar egyhangúságát. Nagyon szépek az ujjas sás (*Carex digitata*) tömött, magánosan álló üdezőld bokrocskái is. A nedvesebb, humuszban gazdag területeken (pl. Malom út tető és Almás-tető közötti mély völgyben) sok az erdei pajzsika (*Dryopteris filix-mas*).

A sziklás tetőkön (pl. Pitics-hegy) igen szép Waldstein-pimpós állományok fejlődtek (*Quercus-Carpinetum waldsteinetosum*), melyek lombkoronája nem zárt, ezért cserje- és gyepszintjük is fejlettebb, mint a típusos gyertyános-tölgyesé. (Kevey tanár úr ezekre azt mondaná, tipikus tetőerdők, Vojtkó András (tanár úr) szerint pedig Tilio-Fraxinetumok!) Igen nagy területet fed az egyvirágú gyöngyperje (*Melica uniflora*), de jellemző a hegyi sás (*Carex montana*), az erdei ebír (*Dactylis polygama*), az olocsán csillaghúr (*Stellaria holostea*) és az erdei gyöngyköles (*Lithospermum purpureo-coeruleum*) is, nincs viszont mérges sás (*Carex brevicollis*). A cserjék között megjelenik a húsos som (*Cornus mas*).

Tekintettel arra, hogy a Galyaságban a Telekes-völgy középső és a Henc-völgy Lászi pusztá alatti szakaszán kívül nincs igazán számottevő szurdok jellegű terület, épp ezért az itt megjelenő szurdok-erdők (*Phyllitidi-Aceretum subcarpaticum*) csak töredékesnek tekinthetők, de jelentőségük épp ezért olyan nagy. A Telekes-völgy nagy mészkösziklakkal változatos felszíne, a sekély termőréteg, a hűvös-párás mikroklíma kedvező feltételeket biztosít a gyertyán (*Carpinus betulus*) és bükk (*Fagus sylvatica*) mellett a magas kőrís (*Fraxinus excelsior*), a hegyi juhar (*Acer pseudo-platanus*) és a kislevelű hárs (*Tilia cordata*) fejlődéséhez, míg a sziklák repedéseiben felgyülemlett kevéske vázaltalajban különböző páfrányfajok (édesgyökerű páfrány-*Polypodium vulgare*, aranyos fodorka-*Asplenium trichomanes*, hólyagpáfrány-*Cystopteris fragilis*) telepsznek meg. Hiányzik viszont a társulás karakterfaja, a gím-páfrány (*Phyllitis scolopendrum*). A cserjeszintben jellemző a hólyagmogyoró (*Staphylea pinnata*) és a mogyoró (*Corylus avellana*). A völgy legalján felhalmozódott, kissé vastagabb és nitrogénben dúsabb talajban szépen fejlődnek a farkasboroszlán (*Daphne mezereum*) kis bokrai és a farkasölő sisakvirág (*Aconitum vulparia*), valamint a turbánliliom (*Lilium martagon*) tövei. Az erdei szélfü (*Mercurialis perennis*) mellett jellemző még a kapotnyak (*Asarum europaeum*), a gyöngyvirág (*Convallaria majalis*), a keltikék (*Corydalis* sp.), a hóvirág (*Galanthus nivalis*), de a csillagvirág (*Scilla drunensis*) is nagy számban van jelen. E társulásban is előfordul a Waldstein pimpó (*Waldsteinia geoides*).

A három jelentős vízfolyás, a Jósva, a Víz-völgyi és az Éger/Rét patakok mentén hajdan valószínűleg kiterjedt égerligetek (*Alnetum glutinosae-incanae*) díszlettek (erre utal Égerszög neve is). Mára csupán meg-megszakadó sávban kísérik a patakokat, szép, idős állományuk csak a Henc-völgyben díszlik. A Víz-völgyi patakot pedig Varbóctól Perkupáig szinte végig törékeny fűzek (*Salix fragilis*) szegélyezik. A Kecskékút-völgyben ugyancsak szép állományt alkot az enyves éger (*Alnus glutinosa*), s a vízfolyást kísérő magaskórós társulások (*Filipendulo ulmariae-Geranium palustris* és az *Angelico-Cirsietum oleracii*) is kiterjedtek. Ugyancsak szép acsalapus található az Almás-völgy völgyfőjénél lévő időszakos forrás környezetében. E területek kiemelkedő értéke a mocsári gólyaorr (*Geranium palustris*), mely a Magyarországról majdnem kipusztult védett gólyaorr-boglárkalepke (*Eumedonia eumedon*) tápnövénye. Jellegzetes fajok az erdei angyalgyökér (*Angelica sylvestris*), halovány acat (*Cirsium oleraceum*), hibrid acsalapu (*Petasites hybridus*), réti fűzény (*Lythrum salicaria*), sédkender (*Eupatorium cannabinum*).

A délies kitettségű meleg, napfényes, lankás lejtők jellegzetes erdőtípusa a melegkedvelő tölgyes (*Corno-Quercetum pubescentis-petraeae*), melyben kevésbé domináns a csertölgy (*Quercus cerris*), szemben a Galyaságtól délre eső területek melegkedvelő tölgyeseivel, viszont fellelhető az Aggteleki karsztra jellemző olasz tölgy (*Quercus virgiliana*). A meghatározó faj a kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*). Mivel ezek az állományok ritkásak, gazdag cserjeszintet alkot a fagyal (*Ligustrum vulgare*), a húsos som (*Cornus mas*), a veresgyűrűsom (*Cornus sanguinea*), a bibircses és csíkos kecskerágó (*Euonymus*

verrucosus, *E. europaeus*), a galagonyák (*Crataegus monogyna*, *C. oxyacantha*) és a kökény (*Prunus spinosa*), de megjelenik az ostorména is (*Viburnum lanata*). Igen gazdag a gyepszint (pl. közönséges méreggyölk-Vincetoxicum *hirundinaria*, piros gólyaorr-*Geranium sanguineum*, szarvaskocsord-*Peucedanum cervaria* és a sátoros margitvirág-*Chrysanthemum corymbosum*).

Bokorerdők (*Ceraso-Quercetum pubescentis*) csak töredékesen, nagyon kis kiterjedésben, a melegkedvelő tölgyesekkel, sziklagyepekkel és lejtősztyepekkel mozaikolva fordulnak elő (Pitics-hegy, Tóth-völgy, Henc-völgy déli, sziklás oldalai). A köves, déli kitérűségű hegyoldalak alacsonyra növő facsoportjaiban meghatározók a molyhos tölgy (*Quercus pubescens*) és az olasz tölgy (*Qu. virgiliana*). Jellegzetes cserjéi a húsos som (*Cornus mas*), a fagyal (*Ligustrum vulgare*), az ostorména (*Viburnum lantana*) és a vadrózsák (*Rosa sp.*). Aljnövényzetében a pusztai csenkeszen (*Festuca rupicola*) kívül jellegzetes a sárgás sás (*Carex michelii*), a tollas szálkaperje (*Brachypodium pinnatum*), a fehér zanót (*Cytisus albus*), a sarlós gamandor (*Teucrium chamaedrys*) és a soktérű salamonpecsét (*Polygonatum officinale*).

Mivel a Galyaság alapvetően fedett karszt, kevés az olyan terület, ahol nagyobb kiterjedésű sziklagyep (*Campanulo-Festucetum pallentis*) alakulhatna ki. Erősen kőzetkibúvásos, délies kitérűségű oldalakon azonban igen karakteres megjelenésű kisebb foltjai színezik a tájat, s hozzájárulnak változatosságához. A mészkőkibúvások között megmaradó vékony váztagaj növényzetére egyaránt jellemzőek a sziklai (*Melica ciliata*, *Campanula sibirica* subsp. *divergentiiformis*, *Sedum album*, *Sedum acre*, *Jovibarba globifera* subsp. *hirta*, *Allium montanum*) és a száraz gyepi fajok (*Koeleria cristata*, *Salvia pratensis*, *Potentilla arenaria*, *Carlina vulgaris*, *Dianthus ponederae*), kiegészülve a melegkedvelő tölgyes fajaival (*Carex michelii*, *Betonica officinalis*, *Clinopodium vulgare*).

A XVIII. századtól a térségben folyamatosan csökkent a művelt, s nőtt a felhagyott területek aránya, ahol jellegzetes cserjések (*Ligustro-Prunetum spinosae*) alakultak ki (pl. Méhes-tető, Nagy-hegy, Cigány-hegy). A legeltetés és a szántás elmaradása miatt felszaporodtak a töviskes cserjék (*Prunus spinosa*, *Crataegus monogyna*, *Rosa canina*), s néhol a vadkörte (*Pyrus pyraster*) is szépen újul.

A szőlőkben a parcellahatárok cserjei jóval fajgazdagabbak, s inkább a melegkedvelő tölgyesek cserjeszintjére emlékeztetnek. A bokrok közötti gyepben igen szép számmal vannak erdősztyepek fajok vagy éppen a pusztafüves lejtők növényei.

A valamikori sovány legelőkön alakultak ki a *borókások*, melyeken a juhászat felhagyása után egyre intenzívebben fejlődnek a borókák (*Juniperus communis*). Jellemző fűfajaik a csenkeszek (főleg *Festuca rupicola*) mellett a tollas szálkaperje (*Brachypodium pinnatum*) és a fenyérfű (*Botriochloa ischaemum*), de néhol a kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*) is nagy foltokban tenyészik. A soványabb területeken a lappangó sás (*Carex humilis*) a jellemző. Színesíti a képet a peremizsek (pl. *Inula salicina*), zanótok (*Cytisus albus*), ágas homokliliumok (*Anthericum ramosum*), tavaszi hérics (*Adonis vernalis*) helyenként tömeges megjelenése. Legszebb állományaikban a Borház-tetőn, a Hosszú-Tégla hegyen és a Bokány tetőn gyönyörködhetünk.

Ugyancsak jelentősek a másodlagosan kialakult *pacsirtafüves sztyepréteket* (*Polygalo-Brachypodietum pinnati*) és *pusztafüves lejtősztyepek* (*Pulsatillo-Festucetum rupicolae*), melyekből igen szép állományok láthatók a Nagy-hegyen, Teresztenyei-fennsíkon, Túrós-hegyen, s terjeszkedőben vannak az *árvalányhajás pusztagyep*ek (*Campanulo-Stipetum tirsae*) is (Szőlősardói-hegy, Borház-tető déli kitérűségű lejtői stb.). Igen színes és virággazdag élőhelyek ezek, s a legtöbb védett növény is itt fejlődik. Jellegzetes fajaik a selymes dárdahegy (*Dorycnium germanicum*), a peremizsek (*Inula salicina*, *I. ensifolia*), a leánykőkörcsin (*Pulsatilla grandis*), a tarka kosbor (*Orchis tridentata*), a tavaszi hérics (*Adonis vernalis*), az erdei szellőrózsa (*Anemone sylvestris*), a csinos árvalányhaj (*Stipa pulcherrima*), a fehér zanót (*Cytisus albus*), a lenek közül a sárga, borzas és vékonylevelű lenek (*Linum flavum*, *L. hirsutum*, *L. tenuifolium*) a jellegzetesek. A hangyabogáncs (*Jurinea mollis* subsp. *macrocarpa*) szálanként fordul elő, de minden nyílt területen megtalálható. Ugyancsak jellemző a csillagerebcsin (*Aster amellus*), a magyar szegfű (*Dianthus ponederae*), a magyar aszat (*Cirsium pannonicum*), piros pozdor (*Scorzonera purpurea*), tarka imola (*Centaurea triumfettii*), patkócím (*Hippocrepis comosa*), nagyvirágú gyíkfű (*Prunella grandiflora*) és nagy pacsirtafű (*Polygala major*). Varga Zoltán 2002-ben számos egyedből álló osztrák sárkányfű (*Dracocephalum austriacum*) populációt és jelentős magyar nőszirm (*Iris aphylla* subsp. *hungarica*) állományt is talált a tájegységben.

Az erdőkkel érintkező füves területekre jellemző a „szegélyesedés”, ahol a sztyeprétek a benőtt lévő magaskórós növények (magas imolák-pl. *Centaurea sadleriana*, ernyősök-pl. *Peucedanum*

cervaria, *Libanotis pyrenaica*) és a sarjtelepalkotó kétszikűek miatt jellegzetesen szintezettek és nagyfoltos szerkezetűek lesznek. Ezek a területeken nem ritka a *cseplezsmeggyes cserjések* (*Prunetum fruticosae*) megjelenése sem (Égerszögi Szőlőhegy, Zabanyik-hegy) .

A kissé hűvösebb oldalak legelői (*Carlino acaulis-Brometum*) ugyancsak értékes fajokat rejtegetnek (*Carlina acaulis*, *Gentiana cruciata*, *Prunella grandiflora*).

A települések környezetében sokfelé találkozni viszonylag fiatal felhagyott szántókkal. Mivel e felhagyások 0–40 évesek, a különböző gyomtársulások fejlődése kiválóan nyomon követhető.

A táj hangulatát, vátozatosságát, élővilág-gazdagságát mindenképpen meghatározzák a szőlőhegyek. Nemcsak a rajtuk kialakult természetközeli növényzetet, hanem a bennük megőrződött régi fajtakat is jelentős értéknek kell tekintenünk. Míg a XVIII. századig a galyasági települések (különösen Varbóc, Szőlőszardó, Tornakápolna) fontos szerepet játszottak a Felvidék gyümölcscsel és borral való ellátásában, addig mára ennek a valaha fejlett gazdálkodásnak csak egyre gyorsabban pusztuló hagyatéka maradt. Épp ezért becsesek a felhagyást túlélő alma- (pl. Sóvári, Aranyparmen, Batul, Fontos, Húsvéti rozmaring) és szilvafajták (pl. Betrenci, Bógyi, Durkó, Ringló, Veres, Sivákló, Fosóka), az Almás-tető szép birs (*Cydonia oblonga*) sövényei és hatalmasra nőtt házi berkenye fái (*Sorbus domestica*) – az itt élők uszkurusznak nevezik –, a megmaradt körtefák (főleg Papkörte és Árpával éró fajták) vagy a Tornakápolna határában cserjeszedő, erdősülő területen a fennmaradásért küzdő hajdani cseresznyések idő csonkolta matuzsálemei.

Égerszög és Teresztenye határában, a vízfolyások mellett kis kiterjedésű nádasokkal (*Phragmitetea*) is találkozhatunk. Ugyancsak kis kiterjedésben, de szép megjelenésű üde gyepeket láthatunk a Rét patak Égerszög-Szőlőszardó, valamint a Szőlőszardó-Lászi pusztai elágazás közötti szakaszán, továbbá a Malom-árok mentén. A patak menti mocsár és lápréteket, valamint a magaskórósokat korábban rendszeresen kaszálták. Jellemző fajaik a különböző sások (pl. *Carex gracilis*, *C. acutiformis*, stb.) orvosi vérfű (*Sanguisorba officinalis*), hibrid acsalapu (*Petasites hybridus*), réti legyezőfü (*Filipendula ulmaria*), sűrű aszat (*Cirsium canum*), fényes borkóró (*Thalictrum lucidum*) és a fekete nadálytő (*Symphytum officinale*).

Varbóc

A tatárjárást követően a királyi adományként szétosztott kihalt pusztákon új településeket hoztak létre birtokosaik. Így a 14. században a Szini (Széni) család is falut telepített a már 1298-as oklevélben Worbouch-nak nevezett patak forrásvidékén. A település nevét is e patak után kapta, melyet különböző formában írtak (1427-Varbocz, 1436-Varbouch, 1548-Warbourcz, majd 1873-tól Varbóc).

A 13. század második felében már külföldi szőlőművelőket telepítettek a Galyaságba is, s a szőlőtermesztés fejlődését és jelentőségét mutatja, hogy a szomszédos települést már 1324-ben Szőlőszardóként említették. A 15. századra a Galyaság, s benne különösen Szőlőszardó, Varbóc és Teresztenye a térség szőlőművelő és bortermelő központjává fejlődött. A Galyaságnak még a 18. század végén is több mint 7%-a volt szőlőterület!

Varbócban is kiterjedt szőlőtáblái voltak a Bérc-hegyen, a Borház-tetőn, a Hársas-hegyen, valamint a Halyagos-dűlőben.

Feltételezhetően valamennyi szőlő fejművelés volt, s ekkor még nem alkalmazták a karót sem támaszként. Nem voltak rendezett sorok, a szaporítást folyamatosan bujtással végezték: ameddig elért a vessző, addig lehajlították, s ott nevelték a pótlást.

Jellemzően fehérbortermő vidék volt, s a krónikák szerint a Mézes-fehér nevű fajtából itt előállított bor vetekedett a jó hegyaljai borokkal. Sőt, arra is van adat, hogy jó évjáratokból, kis mennyiségben aszút is készítettek.

A szőlő nevelése nagy szakértelmet és sok kézi munkát igényelt. A meredek, köves, meleg oldalakat (málokat) nem is lehetett volna másképp művelni.

A szőlőtáblák között azonban gondozott szekérutak biztosították a szállítás lehetőségét.

Még 1833-ban is az egyik legfontosabb termelvény volt a bor. A jól jövedelmező szőlőterületek földesúri tulajdonban voltak. 1826-ban a Gedeon család a bor tárolására is szolgáló pincés borházat építtetett a Borház-tetőn. Ennek anyaga a közeli Lászi pusztán lévő téglagyárból került ki. Szinte ezzel egy időben a másik meghatározó család, a Recskyek is készítettek egy pincét, de azt javarészt a kőzetbe vájták, majd téglával kifalaztatták.

A még 1851-ben több mint 500 lelket számláló falu 1869-ben már csak 280 lakossal bírt, ugyanis 1863-ban éhínség és járvány pusztított. A következő csapás még ennél is nagyobb volt, hiszen a biztos jövedelmet és munkát jelentő szőlőket 1890-re szinte teljesen elpusztította a szőlő-gyökértetű (filoxera).

A Gedeon család a 20. század elején a kipusztított szőlők kis részét direkttermő fajtákkal újra telepítette (Borház-tető), de a háborúk s a határváltozások nem kedveztek a szőlőművelésnek s a bor-kereskedelemnek, így 1920-21-ben eladták varbóci birtokaikat.

A szőlőhegyeken, a szőlőkultúrához kapcsolódóan gyümölcsfákat is neveltek. A meghatározó fajok a szilva, alma és körte voltak.

Varbóc – Borház-tető

Valaha ezen a szőlőhegyen termelték a környék legjobb borát. Mint a szőlőhegyeken máshol is, a jól benapozott, meleg oldalakon szőlőt termesztettek, a domb alsó, völgyi részét kaszálóként hasznosították, ahová tág térállásban gyümölcsfákat is ültettek. A megermett alma, körte, szilva inkább másod, mint főterménynek számított. A gazdák megélhetésüket nem erre alapozták, a gyümölcstermesztésből származó haszon inkább csak kiegészítő jövedelemnek számított. Míg az almát, körtét, mint friss gyümölcsöt értékesítették, a szilvából aszalványt és lekvárt főztek, s azt adták el a Felvidéki településeken. Természetesen a termés egy részéből pálinkát is főztek.

A filoxeravész a Borház-tetőn is elpusztította a szőlőket, s csak kis területen történt meg az újratelepítés. Ennek következtében a Borház-tetőn biztosan vannak több, mint száz éves felhagyások, melyek helyén jellegzetes szárazgyepek alakultak ki (*Campanulo-Stipetum tirsae*, *Polygalo majori-Brachypodietum pinnati*) védett fajok nagyszámú populációival színezve. Az újratelepített, majd újból felhagyott területeken zajló vegetációfejlődés ugyancsak nyomon követhető. Érdekes kérdés lehet, hogyan maradtak fenn a hosszú ideig (több száz évig) művelt területek környezetében a propagulumforrást jelentő természetszerű foltok, hiszen itt nem volt szokás obalákat építeni, mint a Hegyalján. (Ott ugyanis úgy tartjuk, hogy ezekről a kőrákosokról, s ezek védelméből kolonizálhatunk a fennmaradó fajok.)

A völgyi kaszáló gyümölcsösöket azonban folyamatosan tovább művelték, s helyenként még ma is művelik. Értékük részben az, hogy egy korábban folytatott gazdálkodási rend emlékét őrzik, valamint megőrizték azokat a régi gyümölcsfajtákat, melyek nem kívánják az intenzív gondozást, mégis jelentős beltartalmi értékkel rendelkeznek.

A tető felé haladva érdemes néhány pillantást vetni a falu központjában lévő, a 18. század elején épült gerendavázas épületre, az előtornácos és körtornácos parasztházakra, a szépen faragott fatornácokra és deszkaormokra, valamint a kopjafás temetőre, mely mellett utunk elhalad.

Perkupára visszafelé tartva az út mentén jobb oldalt futó Víz-völgyi vagy Füzes-patakot több szépen rakott kőhidacska íveli át, melyek ugyancsak figyelemre érdemesek.

Felhasznált irodalom

Hudák Katalin (szerk. 2002): *A Galyaság természeti értékei*. – Ökológiai Intézet Alapítvány Miskolc.
Bogsán Gyula és Koleszár Krisztián (2002): *Falvak a Galyaságban és mellékén*. – Galyasági Településszövetség, Perkupe.

Ajánlott irodalom

Bodnár M. és Rémiás T. (1999): *Tanulmányok a Bódva völgye múltjából*. – A Gömöri Múzeum és Baráti Körének kiadványa, Putnok.
Hermann A. (1894): Régi szőlőhegyi szabályzat (Szőlősárdó). – *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 1: 167–174.
Szmorad F. (1999): Adatok az Aggteleki karszt és a Galyaság flórájához I. – *Kitaibelia* 4(1): 77–82.
Szmorad F. (2000): Adatok az Aggteleki karszt és a Galyaság flórájához II. – *Kitaibelia* 5(1): 53–59.
V. Sípós J., Kozma P., Rácz I. és Varga Z. (2002): „Nagy” fogások a Teresztenyei fennsíkon! – In: *Az I. Magyar Természeti Biológiai Konferencia Program és Absztrakt kötet*. – Magyar Biológiai Társaság, Bp.